ЗМІСТ

Чорна рада. Хроніка 1663 року

Повна версія документа на **book2go.com.ua**

Про книгу

«Чорна рада» — перший україномовний історичний роман, написаний та виданий Пантелеймоном Кулішем 1857 року. У цій «хроніці історичних подій» автор зобразив так звану Руїну — добу після смерті Б. Хмельницького, коли Україну роздирали різні політичні й соціальні орієнтації, що призвели до «чорної ради» (бо в ній взяла участь «чернь», тобто народ) 1663 року.

Пантелеймон Куліш

Чорна рада

БОГДАНОВА ШКІЛЬНА НАУКА

Богдан

© Видавництво "НК-Богдан"

www.bohdan-books.com

ISBN 978-966-10-7679-1

Пантелеймон Куліш

ЧОРНА РАДА

Хроніка 1663 року

І

По весні 1663 року двоє подорожніх, верхи на добрих конях, ізближались до Києва з Білогородського шляху. Один був молодий собі козак, збройний, як до війни; другий, по одежі і по сивій бороді, сказать би, піп, а по шаблюці під рясою, по пістолях за поясом і по довгих шрамах на виду — старий козарлюга. Коні в їх потомлені, одежа й тороки позапилювані: зараз було знати, що їдуть не зблизька.

Не доїздячи верстов зо дві чи зо три до Києва, взяли вони у ліву руку, да й побрались гаєм, по кривій доріжці. І хто тільки бачив, як вони з поля повернули в гай, усяке зараз домислялось, куди вони простують. Крива доріжка вела до Череваневого хутора, Хмарища. А Черевань був тяжко грошовитий да й веселий пан із козацтва, що збагатилось за десятилітню війну з ляхами. Річ тут про Богдана Хмельницького, як він років з десяток шарпав з козаками шляхетних ляхів і недоляшків. От тоді-то й Черевань доскочив собі незчисленного скарбу та після війни й сів хутором коло Києва.

Було вже надвечір. Сонце світило стиха, без жари; і любо було поглянути, як воно розливалось по зелених вітах, по сукуватих, мохнатих дубах і по молодій травиці. Пташки співали і свистали усюди по гаю так голосно да гарно, що все кругом неначе усміхалось. А подорожні були якось смутнії. Ніхто б не сказав, що вони їдуть у гості до веселого пана Череваня.

От же вони вже й під Хмарищем. А те Хмарище було окрите гаями, справді наче хмарами. Кругом обняла його річка з зеленими плавами, лозами й очеретами. Через річку йшла до воріт гребелька. А ворота в Череваня не прості, а державськії[1]. Замість ушул[2] — рублена башта під ґонтовим щитом,

і під башту вже дубові ворота, густо од верху до низу цвяховані. Бувало тоді, у ту старовину, таке, що

і вдень і вночі сподівайсь лихого гостя — татарина або ляха. Так над

ворітьми у башті було й віконце, щоб роздивитись перше, чи впускати гостя до господи, чи ні. Над щитом — гостроверхий гребінь із дубових паль, а округ хутора — годящий вал.

Під’їхавши гості під браму, почали грюкати шаблею в цвяхи. По гаю пішла луна, а в хуторі не озивавсь ніхто; да вже нескоро хтось за ворітьми почав кашляти, і стало чути, як щось або старе, або недуже береться в башті по сходах до віконця, лізе да й гуторить само з собою.

— Враг його, — каже, — знає, який тепер люд настав! Приїде казна-що, казна-звідки та й грюкотить, як воріт не розламле. А якби років п’ятнадцять або двадцять назад! Так усяке сиділо по Вкраїні тихо та смирно, наче бджола в зимовнику. Ге, то-то бо!.. Якби вражі ляхи, собі на лихо, не потривожили козацького рою, то й досі б, може, так би сиділи. Погано було за ляхів, та вже ж і наші гуляють не в свою голову! Ох, Боже правий, Боже правий!

— Се Василь Невольник, — каже тоді піп. — Однаковий і досі.

— Хто там грюкає, наче в свої ворота? — питає Василь Невольник крізь віконце.

— Да годі тобі розпитувати! — озвався піп. — Бачиш, що не татаре, то і впускай.

— Боже мій правий! — аж скрикнув Василь Невольник. — Та се ж паволоцький Шрам!.. Не знаю ж, чи одчиняти ворота, чи перше бігти до пана.

— Одчини перше ворота, — озвався Шрам, — а потім біжи собі, куди хоч.

— Правда, правда, добродію мій любий! — каже старий ключник да й почав іспускатися униз, усе-таки розмовляючи сам із собою. — Гора з горою не зійдеться, а чоловік з чоловіком зійдеться. Ох, не думали ж мої старі очі вбачати пана Шрама!

От одчинились ворота. Полковник Шрам із сином (той молодий козак був його син), схилившись, і в’їхали. Василь Невольник з великої радості не знав, що й робити: кинувся до Шрама і поцілував його в коліно.

Далі до сина:

— Боже правий! Боже правий! Та се ж твій Петрусь! Орел, а не козак!

Петро нагнувсь із сідла і поцілувавсь із Василем Невольником.

— Орел, а не козак! — каже знов Василь Невольник. — Що, якби таких друзяк припливло хоч дві чайки до Кермана[3], як я пропадав там у неволі? Ох, Боже правий! Далась мені та проклята неволя добре знати, не забуду її довіку!

Справді, Василь Невольник був собі дідусь такий мізерний, мов зараз тільки з неволі випущений: невеличкий, похилий, очі йому позападали і наче до чого придивляються, а губи якось покривились, що ти б сказав — він і зроду не сміявся. У синьому жупанкові, у старих полотняних шароварах, да й те на йому було, мов позичене.

Петро, старого Шрама син, скочив на землю і взяв од панотця коня.

— Веди ж нас, Василю, до пана, — каже полковник Шрам. — Де він? Чи в світлиці, чи в пасіці?

У нього здавна була охота до бджоли; так тепер певно вже пасічникує.

— Еге, добродію, — каже Василь Невольник, — благую часть ізбрав собі пан Черевань — нехай його Господь на світі подержить! Мало куди й виходить із пасіки.

— Ну, да все ж од людей іще не одцурався? Чи, може, справді зробився пустинножителем?

— Йому од людей одцуратись! — каже Василь Невольник. — Та йому й хліб не піде в душу, якби його люде покинули. У нас і тепер не без гостей. Побачиш сам, що в нас за гість тепер у Хмарищі.

Да, одчинивши дідусь у пасіку хвірточку, і повів Шрама попід деревом.

Що ж то був за Шрам такий, і як се він був разом піп і полковник?

Був він син паволоцького попа, по прізвищу Чепурного, учився в Київській братській школі, і вже сам вийшов був на попи. Як же піднялись козаки з гетьманом Остряницею, то і він устряв до козацького війська; бо гарячий був чоловік Шрам і не всидів би у своїй

парафії, чуючи, як іллється рідна йому кров за безбожний глум польських консистентів і урядників над українцями, за наругу католиків і унітів над греко-руською вірою. Тоді-бо дійшло безладдя в Польщі до того, що робив усякий староста, усякий ротмістр, усякий значний чоловік, що йому в божевільну голову прийде, а найбільш із народом неоружним, з міщанами і хліборобами, которі не мали жодного способу супротив його стати. Почали жовніри, консистуючи в городах і селах, беззаконні окорми і напитки од людей вимагати, жінок та дівчат козачих, міщанських і посполитих безчестити і мордовати, людей серед зими по ломках льодових у плуг запрягати, а жидам приказували їх бичовати й поганяти, щоб, на один сміх і наругу, лід плугом орали й рисовали. А тим часом католицькі пани з нашими перевертнями усиловались унію на Вкраїні прищепити і не в одну церкву попом уніта на огиду людям поставили; віру благочестиву мужицькою вірою називали, а оддаючи жидам у оренду села, не раз із селами й церкви їм на одкуп оддавали. І нікому було на такі наруги жаловатись, бо й самого короля сенатори, пани да єпископи у руках держали. Городова ж козацька старшина за коронного гетьмана, за старост, за державців і їх намісників і орендарів руку тягнула, а між себе ділилась козацькою платою — по тридцяти золотих на всякого реєстрового од короля і Речі Посполитої. То й реєстровим, чи городовим, козакам було тісно. Багато з них до підданства старостам і державцям приневолено; которі ж остались реєстровими козаками, тії робили в своєї старшини всяку роботу по дворах. Шість тисяч тілько їх оставлено в реєстрі, да й тії, бувши в великій неволі в старшини, тягли, хотя й нехотя, за ляхів руку і тілько вже при Хмельницькому одностайне за Вкраїну повстали. Так як би їм земляки у своїй тісноті й нуждах жаловались?.. Жаловались миряне і попи благочестивії тілько далеким своїм землякам — козакам запорозьким, которі, живучи в диких степах, за порогами, старшину свою самі з себе вибирали і гетьману коронному узяти себе за шию не давали. От і виходили з

Запорожжя один за одним гетьмани козацькії: Тарас Трясило, Павлюк, Остряниця — з мечем і пожежею супротив ворогів рідного краю.

Тілько ж ненадовго підіймали українці під їх корогвами похилу голову. Ляхи держались міцно за руки з недоляшками, гасили хутко полом'я і знов по-свойому обертали Україну. Аж ось піднявсь страшенний, невгасимий пожар із Запорожжя — піднявсь на ляхів і на всіх недругів отчизни батько Хмельницький. Чого вже не робили тії старости і комісари з городовими козаками, тії консистенти-ротмістри з своїми жовнірами, да й наші перевертні-недоляшки з надвірною сторожею. Як уже не вмудрялись, щоб погасити теє полом'я! Як уже не перегороджували степові дороги своїми заставами, щоб не пустити нікого з України на Запорожжє, так де ж? Кидає пахар на полі плуг із волами, кидає пивовар казани в броварні, кидають шевці, кравці і ковалі свою роботу, батьки покидають маленьких дітей, сини — немощних батьків і матірок, і всяке манівцем да ночами, степами, тернами да байраками чимчикує на Запорожжє до Хмельницького. І отоді-то вже «розлилась козацька слава по всій Україні...»

Де ж пробував, де тинявсь попович паволоцький, Шрам, десять рік од Остряниці до Хмельницького? Про те багато треба було б писати. Сидів він зимовником серед дикого степу на Низу[4], взявши собі за жінку бранку туркеню; проповідував він слово правди Божої рибалкам і чабанам запорозьким; побував він на полі й на морі з низовцями; видав не раз і не два смерть перед очима да й загартовався у воєнному ділі так, що як піднявсь на ляхів Хмельницький, то мав з його велику користь і підмогу. Ніхто краще його не ставав до бою; ніхто не крутив ляхам такого веремія...[5]

У тих-то случаях пошрамовано його вздовж і впоперек, що козаки, як прозвали його Шрамом, то й забули реєстрове його прізвище. І в реєстрах-то, коли хочете знати, не Чепурним його записано.

Било козацтво в ту війну на те, що або пан, або пропав, то не кожен писався власним прізвищем.

От же минули, мов короткі свята, десять рік Хмельниччини. Вже й сини Шрамові підросли і допомагали батькові у походах. Двоє полягло під Смоленським; оставсь тілько Петро. Іще таки й після Хмельницького не раз дзвонив старий Шрам шаблею; далі, почуваючись, що вже не служить сила, зложив з себе полковництво, постригсь у попи да й почав служити Богові. Сина посилав до військового обозу, а сам знав одну церкву. «Вже, — думав, — Україна ляхам за себе оддячила, недоляшків вигнала, унію стерла, жидову передушила. Тепер нехай, — каже, — живе громадським розумом».

Коли ж дивиться, аж ізнов негаразд починається на Вкраїні. Свари да чвари, і вже гетьманською булавою почали гратись, мов ціпком. Повернулось у старого серце, як почув, що козацька кров іллється понад Дніпром через Виговського і через навіженого Юруся Хмельниченка, що одержав після його гетьманованнє; а як досталась од Юруся булава Тетері, то він аж за голову вхопився. Чи молиться, чи Божу службу служить, — одно в його на думці: що ось погибне Україна од сього недруга отчизного і похлібці лядського. Було, чи вийде серед церкви з наукою, то все одно мирянам править: «Блюдітеся, да не порабощенні будете; стережітеся, щоб не дано вас ізнов ляхам на поталу!»

Як же вмер паволоцький полковник, що після Шрама уряд держав, да зійшлась рада, щоб нового полковника вибрати, він вийшов серед ради у попівській рясі да й каже:

— Діти мої! Наступає страшна година: перехрестить, мабуть, нас Господь ізнов огнем да мечем. Треба нам тепер такого полковника, щоб знав, де вовк, а де лисиця. Послужив я православному християнству з батьком Хмельницьким, послужу вам, дітки, ще й тепер, коли буде на те ваша воля.

Як почула ж се рада, то так і загула од радості. Зараз окрили Шрама шапками, військовими корогвами, дали йому до рук полковницькі клейноди, вдарили з гармат, да й став панотець Шрам полковником.

Тетеря аж здригнувся, як почув про таке диво. Що б то робити? Да нічого не зміг, бо так велось у ту старосвітщину, що рада була старша од гетьмана. Мусів Тетеря прислати Шрамові універсал на полковництво. Обидва ж вони політикуються, подарунками обсилаються, а нишком один на одного чигають.

От же думав Шрам, думав, як би Вкраїну на добру дорогу вивести; далі, надумавшись, пустив таку поголоску, що нездужає, нездужає полковник; передав осаулові Гулаку свій рейментарський пірнач, а сам виїхав ніби кудись далеко на хутір для спокою, да ото й махнув із сином з Паволочі. Куди ж він махнув і що в його було на думці, незабаром того довідаємось.

II

Скоро ввійшов ото Шрам у пасіку, іще не помолившись і святому Зосимові, що стоїть по пасіках, як слухає — у Череваня щось іграє.

— Е, да се в вас і бандура!

— І бандура, — каже Василь Невольник, — та ще чия бандура!

— Так се в вас Божий чоловік? — спитав тоді Шрам.

— А то хто ж би так заграв у бандуру? Такого кобзаря не було, та, може, вже й не буде між козацтвом.

Ідуть вони, аж бандура заговорила голосніше. Оддалеки — так наче сама з собою розмовляла, а тут і голос почав підтягувати до неї.

Гляне Шрам, аж сидять на траві під липою і Божий чоловік, і Черевань, а перед ними стоїть полудень. Звався Божим чоловіком сліпий старець-кобзар. Темний він був на очі, а ходив без проводиря; у латаній свитині і без чобіт, а грошей носив повні кишені. Що ж він робив із тими грішми? Викупляв невольників із неволі. Іще ж до того знав він лічити усякі болісті і замовляти усякі рани. Може, він помагав своїми молитвами над недужим, а може, і своїми піснями; бо в його

пісня лилась, як чари, що слухає чоловік і не наслухається. За теє-то за все поважали його козаки, як батька; і хоть би, здається, попросив у кого остатню свитину з плечей на викуп невольника, то й ту б йому оддав усякий.

Тепер він розпочав смутную думу про Хмельницького, як умирав козацький батько:

Ой настала жаль-туга да по всій Україні...

Не один козак гірко плакав од сії думи, а Черевань тілько похитувавсь, гладючи черево; а щоки — як кавуни: сміявсь од щирого серця. Така була в його вдача.

Полковник Шрам, стоючи за деревом, дививсь на їх обох. Давно вже він не бачив свого смішливого приятеля, і хоть би кришечку перемінився Черевань; тілько лисина почала наче більш вилискуватись. А в Божого чоловіка довга, до самого пояса, борода іще краще процвіла сідинами; а на виду дідусь просіяв якимсь світом. Співаючи пісню, од серця голосить і до плачу доводить, а сам підведе вгору очі, наче бачить таке, чого видющий зроду не побачить.

Слухав його Шрам довго, а далі вийшов із-за дерева да й став навпроти Череваня. Як схопиться ж мій Черевань:

— Бгатику, — каже (бо трохи картавив), — чи се ти сам, чи се твоя душа прилетіла послухати Божого чоловіка?

Да й обнявсь і поцілувавсь із Шрамом, як із рідним братом.

Божий чоловік і собі простяг руки, як зачув Шрамів голос. Зрадів дідусь, що аж усміхавсь.

— Бувай же, — каже, — здоров, панотче і пане полковнику! Чули й ми, як Господь наустив тебе взятись ізнов за козакування.

А Василь Невольник, стоючи коло них, собі радується, похитуючи головою.

— Боже, — каже, — правий, Боже правий, єсть на світі такі люде!

— Яким же, бгате, оце случаєм? — питає зараз Черевань.

Шрам одвітував, що на прощу до Києва, да й спитав сам у Божого чоловіка:

— А тебе ж, діду, звідки і куди Господь несе?

— В мене, — каже, — одна дорога по всьому світу. *Блаженні милостивії, яко тії помиловані будуть...*[6]

— Так, батьку мій! Так, мій добродію! — перебив йому Василь Невольник. — Нехай на тебе так Господь оглянеться, як ти на мене оглянувся! Три годи, як три дні, промучився я в проклятій неволі, на турецькій каторзі, на тих безбожних галерах; не думав уже вбачати святоруського берега. А ти виспівав за мене сто золотих червоних; от я ізнов між хрещеним миром, ізнов почув козацькую мову!

— Не мені дякуй за се, Василю, — каже Божий чоловік, — дякуй Богові да ще то́му, хто не поскупивсь викинуть за тебе з череса сотню дукатів.

— Хіба ж я йому не дякую? — каже Василь Невольник. — Ченці звали мене у монастир, бо я таки й письменний собі трошки; низове товариство закликало мене до коша, бо я всі гирла, як свої п’ять пучок, знаю; зазивав мене і кошовий, і отамання, як проходив я, повертаючи з неволі, через Запорожжє, а я кажу: ні, братчики, піду я тому служити, хто визволив мене із бусурменської землі; буду в його грубником, буду в його хоч свинопасом, аби як-небудь йому подякувати.

Так говорив Василь Невольник. А Черевань, слухаючи, тілько сміявся.

— Казнає-що ти, — каже, — городиш, бгате! Буцім уже сто червоних таке диво, що зроду ніхто й не бачив. Після Пилявців та Збаража носили козаки червінці приполами. Ну, сядьмо лиш, мої дорогії гості, та вип’єм за здоров’я пана Шрама.

Випили по кубку. Тоді Шрам і питає:

— Скажи ж мені, Божий чоловіче, ти всюди вештаєшся і всячину чуєш: чи не чував ти, що в нас діється за Дніпром?

— Діється таке, — одвітує Божий чоловік, важко здихнувши, — що бодай і не казати! Не добре, кажуть, починає на сій Україні Тетеря, а за

Дніпром чиниться щось іще гірше. Жодного ладу між козаками.

— А старшина ж із гетьманом на що?

— Старшини там багато, да нікого слухати.

— Як нікого? А Сомко?

— А що ж Сомко? Хоть він і розумом, і славою узяв над усіма, да й йому не дають гетьмановати.

— Як же се так?

— А так, що диявол замутив голову Васюті Ніженському. Уже й чуприна біла, як у мене, і зовсім уже дід; доживав би віку на полковництві: так, отже, захотілось на старість гетьмановати. Багато козаків і його слухає. А як він собі мається добре, то й бояре, що на Москві коло царя, що хотя´ роблять, і тії за нього тягнуть руку. А Сомко, бачте, навпростець іде, не хоче нікому *придіте поклонімося*. Отаке як завелось міждо старшими головами, то й козаки пішли один против одного. Де зустрінуться, чи в шинку, чи на дорозі, то й зітнуться. «Чия сторона?» — «А ти чия?» — «Васютина». — «Геть же к нечистому, боярський підніжку!» — «Ти геть к нечистому, переяславський крамарю!» — Себто, бач, що Сомко має в Переяславі свої крамні комори в ринку, так Васютинцям і звадливо. Отак зітнуться, да й до шабель.

Слухаючи таку невеселу повість, полковник Шрам і голову понурив.

— Да потривай же, — каже, — адже ж Сомка вибрали одностайне гетьманом у Козельці?

— Одностайне, — каже, — і сам преосвященний Методій був там і до присяги козаків приводив; да як Сомко собі чоловік прямота, то й не в догад йому, що святий отець думав, мабуть, заробити собі яку сотнягу чи дві червоних на рясу.

А Васюта Ніженський водивсь у старовину з ляхами, так проноза вже добрий: брязнув капшуком перед владикою — той і вимудрував щось на Сомка, да й послали в Москву лист. От і пішла така вже поголоска, що рада Козелецька не слушна; треба, кажуть, ізозвати зуповную раду, щоб і військо з Запорожжя було на раді, щоб одностайне собі гетьмана

обрали і одного вже слухали; бо Васюта хоче собі гетьманства і не слухає Сомка-гетьмана, а запорожці собі гетьманом Брюховецького зовуть.

— Якого се Брюховецького? — аж скрикнув Шрам. — Що се ще за проява?

— Проява, — каже, — така, що слухаєш, да й віри няти не хочеться. Ви знаєте Іванця?

— Отак! — кажуть. — Іще б не знати чури Хмельницького!

— Ну, а чули, яку наругу прийняв він од Сомка?

— Чули, — каже Шрам. — Що ж по тому?

А Черевань:

— Здається, Сомко налаяв Іванця свинею,

чи що?

— Не свинею, а собакою, да ще старим собакою, да ще не на самоті, чи там напідпитку, а перед отаманням, перед генеральною старшиною, на домовій раді в гетьмана.

— Га-га-га! — засміявсь Черевань. — Одважив солі добре!

— Одважив солі добре, — каже Божий чоловік, — да зробив негаразд. Іванець був собі не значний товариш, да за свою щиру службу старому Хмельницькому мав велику в його повагу і шанобу. Бувало, проживаєш у гетьманському дворі, то й чуєш: «Коханий Іванець! Іванець, друже мій єдиний!» — озветься до його під веселий час, за чаркою. «Держись, Юру, — каже, бувало, синові, — держись Іванцевої ради, як не буде мене на світі: він тебе не ошукає». От Юрусь і держався його ради, і вже, було, що скаже Іванець, те й свято. А Сомко, знаєте самі, доводиться Юрусеві дядько, бо старий Хміль держав уперве його сестру Ганну; так він і незлюбив, що чура орудує небожем. Да ото раз, як з’їхалась до молодого гетьмана старшина да почали радовати про військові речі, от Іванець і собі до гурту — немовби гетьманський чура — да щось і блявкнув з простоти. А Сомко знаєте який? Зараз загориться, як порох. «Пане гетьмане, — до Юруся, — старого пса непристойно мішати в нашу компанію...» От як

воно було, панове, коли хочете знати. Я сам там лучився, то й чув своїми ушима. Да при мені ж зчинився й ґвалт уночі, як Сомко піймав Іванця з ножем коло свого ліжка. Да ото й судили його військовою радою і присудили усікнути голову. Воно б же й сталось так, панове, да Сомко видумав Іванцеві гіршу кару: звелів посадити верхи на свиню да й провезти по всьому Гадячу.

— Га-га-га! — зареготав ізнов Черевань. — Котузі по заслузі.

А Шрам усе слухав мовчки да й каже понуро:

— Се все ми знаємо.

— Знаєте, — каже кобзар, — а чи чували, що після того вкоїв Іванець?

— А що ж він, бгате, вкоїв? — питає Черевань. — Якби на мене, то враг би його й знав, що й чинити після такого сорому! Як тобі здається, бгате Василю?

Той тілько мовчки похитав головою.

— От що зробив Іванець, — прийняв ізнов слово Божий чоловік. — Мабуть, нечистий напутив його. Почав гроші збирати, почав усякому годити, почав прохати уряду в гетьмана. Той і настановив його хорунжим. Як же ото Юрусь не зміг держатись на гетьманстві да пішов у ченці, так Іванець, маючи в себе од усіх льохів гетьманських ключі, підчистив щире срібло, скілько його там осталось, да й махнув на Запорожжє. А там як сипнув грішми, так запорожці за ним роєм: «Іван Мартинович! Іван Мартинович!» А він, ледачий, з усіма обнімається, да братається, да горілкою поїть...

— Ну, що ж із сього? — ізнов-таки спитав понуро Шрам.

— А от що з сього. Запорожці так собі його вподобали, що зозвали раду, да й бух Іванця кошовим.

— Іванця! — аж скрикнули всі у одно слово.

— Ні, вже його тепер ніхто не зове Іванцем, — додав Божий чоловік, — тепер уже він Іван Мартинович Брюховецький.

— Сила небесная! — закричав, ухопившись за голову, Шрам. — Так се його зовуть запорожці гетьманом?

— Його, панотче, його самого!

— Боже правий, Боже правий! — сказав Василь Невольник, — переведеться ж, видно, ні на що славне Запорожжє, коли такі гетьмани настали!

А Черевань тілько сміявся:

— Га-га-га! Оце так, бгатці, що штука! І во сні такого дива не снилось нікому!

— Браттє моє миле! — рече тоді полковник Шрам. — Тяжко моєму серцю! Не здолаю більш од вас таїтись! Їду я не в Київ, а в Переяслав, до Сомка-гетьмана; а їду от чого. Україну розідрали надвоє: одну часть, через недоляшка Тетерю, незабаром візьмуть у свої лапи ляхи, а друга сама по собі перевернеться кат знає на що. Я думав, що Сомко вже твердо сів на гетьманстві, — а в його душа щира, козацька, — так міркував я, що якраз підійму його з усіма полками на Тетерю, да й привернем усю Україну до одної булави. Гіркої підніс ти моєму серцю, Божий чоловіче, да ще, може, як-небудь діло на лад повернеться, їдьмо зо мною на той бік: тебе козаки поважають, твоєї ради послухають...

— Ні, панотче, — перебив його кобзар, — не слід мені встрявати до тії заверюхи.

Не нам теє знати,
Не нам про те, за те раховати:
Наше діло Богові молитись,
Спасителю хреститись...

А більш, — каже, — мені не по нутру ота мізерная пиха, що розвелась усюди по Гетьманщині. Почали значні козаки жити на лядський кшталт із великої розкоші. І вже байдуже їм тепер старосвітськії співи, що й людям у подобу, і Богу не противні: держать коло себе хлопців із бандурками, що тілько й знають різати до танців. Дух мій не терпить сього!.. І наша темна старчота, ради тієї ледащиці-горілки, бринчить їм на кобзах усячину. Забули й страх Божий. Уже ж ти не бачиш нічого, уже тебе наче взято із сього світу: так чого ж тобі вертатись до гріхів людських? Умудрив Господь твою сліпоту, то співай же добрим людям,

не прогнівляючи Господа; так співай, щоб чоловік на добре, а не на зле почувся!

— Бгатці! — сказав Черевань. — От я почувсь на добре. Ходімо лиш до хати. Там нам дадуть таких вареників, що всяке горе на душі одлигне. Годі вже вам гуторити про свої смутки. Я радуюсь, що Господь послав мені таких гостей, а ви тілько охаєте та стогнете. Не засмучайте моєї гостини, забудьте свої гіркії думи хоч на сьогоднішній вечір.

Так говорячи, устав да й повів своїх гостей до хати. Шрам ішов за ним, хитаючи понуро головою. Василь Невольник голосно журився, на його гледючи. Божий чоловік ясен був на виду, мов душа його жила не на землі, а на небі.

III

Заглянув Черевань у пекарню:

— Е, — каже, — да се ж ти мені й жениха привіз, пане бгате! (А в пекарні давно вже сидів Петро Шраменко, розмовляючи з Череванихою і з її дочкою Лесею). Бач, як у їх весело, не так, як у нас! Щебечуть, наче горобці. Що то за милий вік молодецький! Веди ж, Василю, гостей у світлицю, а я поздоровкаюсь із молодим Шраменям.

Світлиця в Череваня була така ж, як і тепер буває в якого заможного козака (що ще то за луччих часів дід або батько збудовав). Сволок гарний, дубовий, штучно покарбований; і слова з Святого Письма вирізані; вирізано і хто світлицю збудовав, і якого року. І лавки були хороші, липові, із спинками, да ще й килимцями позастилані. І стіл, і божник із шитим рушником округи, і все так було, як і тепер по добрих людях ведеться. Одно тілько диво було в Череваня таке, що вже тепер ніде не зуздриш. Кругом стін полиці, а на тих полицях срібні, золоті й кришталеві кубки, коновки, пляшки, таці і всяка посудина, що то на війні поздобувано. Як палили козаки шляхетськії двори і княжецькії замки, то все те мішками виносили. Так-то Бог тоді погодив козацтву,

що тії вельможнії каштеляни і старости пишнії, несказано горді, що гукали на гайдуків, сидя із сими кубками да конвами поза столами, пішли в неволю до Криму або полягли головою в полі, а їх кубки стоять у козака в світлиці. Іще ж по стінах висять і їх шаблі, пищалі під сріблом, старосвітські сагайдаки татарськії, шитії золотом ронди, німецькі гаркебузи, сталеві сорочки, шапки-сисюрки, що вкриє тебе залізною сіткою — і ніяка шабля не візьме. От же ніщо тіє не оборонило ляхів і недоляшків: допекли козакам і поспільству до самого серця. То от тепер і тії луки, і тії шаблі, і вся та зброя сіяє не в одного Череваня в світлиці і веселить козацькі очі.

Тілько ж Петру, Шрамовому синові, здалось найкраще у пекарні, хоч там не було ні шабель, ні сагайдаків, а тілько самі квітки да запашнії зілля за образами й поза сволоком, а на столі лежав ясний да високий хліб. Так Леся ж усе скрашала собою так, що вже справді годилось би сказати:

«У хаті в неї, як у віночку; хліб випечений, як сонце; сама сидить, як квіточка». І розговорився із нею Петро, як брат із сестрою. А сама Череваниха була пані ввічлива: знала, як до кого з речами обернутись. Так моєму козакові луччої компанії було й не треба: тут би він і засів на весь вечір, дивлячись на чорні дівоцькі брови да на шиті рукава.

Як ось і лізе Черевань, сопучи, через поріг. Увалився у хату да, розставивши руки, до його:

— А, бгатику! — і почав ціловатись. — Ну, — каже, — бгате, не вниз ідеш, а вгору. То був козак над козаками, а тепер іще став кращий!.. Меласю! — обернувсь до жінки. — От нам зятьок! Лесю, от жених тобі під пару, так-так! Га-га-га! Бач, бгате, який я чоловік? Сам набиваюсь із своїм добром. Так не бере ж бо ніхто, та й годі! Ходімо, бгате, в світлицю; нехай вони тут собі пораються. Жіноча річ коло печі, а нам, козакам, чарка та шабля.

Да, взявши Петра за руку, і потяг до світлиці. Обернувсь козак, переступаючи через поріг, — і серце в його заграло: Леся не спускала з

його очей, а в тих очах сіяла й ласка, й жаль, і щось іще таке, що не вимовиш ніякими словами. Сподобавсь, видимо, козак дівчині.

— Ось подивись, дідусю, — каже Черевань, привівши Петра до Божого чоловіка, — чи той се Шраменко, що переплив Случ під кулями? Їй-богу, я й досі дивуюсь, що таке молоде, та таке сміле! Пробравсь у лядський табір, убив хорунжого й корогов його приніс до гетьмана. Що ж би тепер воно зробило!

Божий чоловік положив Петрусеві на голову руку да й каже:

— Добрий козак; по батькові пішов. Одвага велика, а буде довговічний, і на війні щасливий: ні шабля, ні куля його не одоліє, — і вмре своєю смертю.

— Нехай лучче, — сказав батько, — поляже од шаблі і од кулі, аби за добре діло, за цілість України, що ось розідрали надвоє.

— Ну, годі ж, годі вже про се! — каже Черевань. — Ось я вам дам краще діло до розмови.

Кінець безкоштовного уривку. Щоби читати далі, придбайте, будь ласка, повну версію книги.